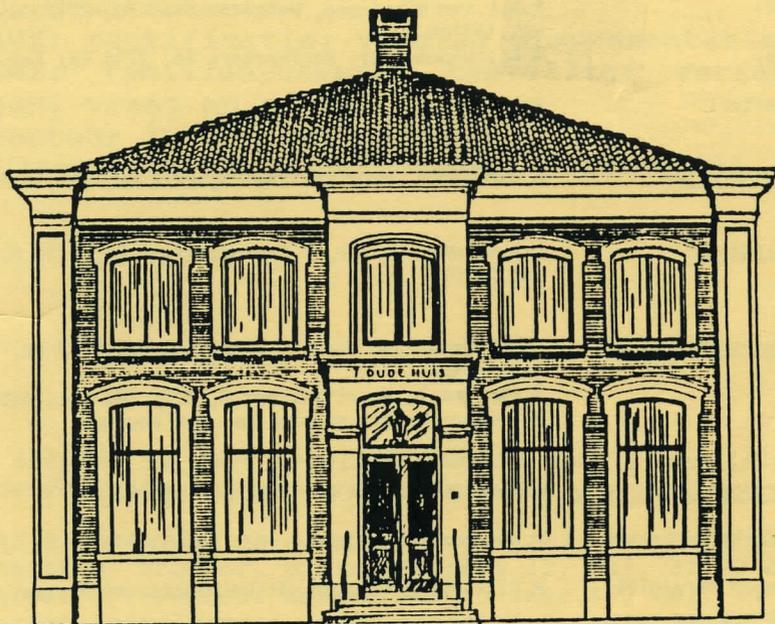

„'t Seghen Waert”

verenigingsblad van het Historisch Genootschap

Oud Soetermeer

opgericht 12 januari 1949

12e jaargang, nr 1
februari 1993

'T S E G H E N - W A E R T

Verenigingsblad van het
Historisch Genootschap Oud Soetermeer

12e jaargang, nr 1

februari 1993

Dagelijks bestuur

Voorzitter: C.A.L.van Wieringen, Mauritsstraat 10, 2712 CW;
tel.163764
Secretaris: H.M.J.Windmeijer, Herikerberg 86, 2716 EX; tel.211119
Penningmeester: vakant

Ledenadministratie: A.van Noort, Mauritsstraat 8, 2712 CW; tel.163559

Public Relations: L.H.Veldman-Keller, E.Casimirstraat 25, 2713 BD;
tel.164070

Redactie verenigingsblad: C.J.Moerman-van Voorst, Irenelaan 15, 2712 CC;
tel.163487
A.van Noort, Mauritsstraat 8, 2712 CW; tel.163559
H.Windmeijer als schakel met het bestuur

Contactpersonen werkgroepen (hebben zitting in het Algemeen bestuur):

Archeologische Werkgroep: P.van Domburg, Voorweg 162; tel.517058
Genealogie en Heraldiek: M.Vijverberg-Kalkema, Stekelbaarssloot 35; tel.316552
Sprekend Verleden: E.W.van den Burg, Fred.Hendriklaan 32; tel.164858
Archiefonderzoek: R.Grootveld, Glanswit 33; tel.611720

Historisch Museum 't Oude Huis, Dorpsstraat 7, 2712 AB; tel.164735

Conservator: Jouetta van der Ploeg;
aanwezig maandag t/m donderdag van 9 tot 16 uur

Openingstijden museum: woensdag-, zaterdag- en zondagmiddag van 13-16 uur

I N H O U D

- 3 Nieuwe leden
- 6 Activiteitenkalender
- 7 Bouwstijlen in Zoetermeer (1)
- 13 Meermolens (7)
- 17 Het vliegende leger
- 19 Onze watertoren
- 21 AWZ: rectificatie; verslag diapresentatie
- 24 GWZ: familiedrukwerk; toevallig; verzamelingen; vraag en aanbod
- 27 Tortuur in vroeger tijden
- 31 Uiterste kopijdatum april-nummer: 13 maart 1993

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de volgende Zoetermeerse bedrijven:

Van As Makelaardij, Eerste Stationsstraat 61, tel. 16 44 45
Bouwmarkt De Bouwhof, Bleiswijkseweg 11, tel. 31 07 00
Cammeraat IJzerwaren, Eerste Stationsstr.48, tel. 16 37 31
Cammeraat Zuivelhandel, Dorpsstraat 119, tel. 16 47 96
Carrosseriebedrijf Lamboo b.v., Fokkerstr.9, tel. 31 64 00
Van Oosterom Schoen en Mode, Dorpsstraat 107, tel. 16 30 29
Roos Kantoorboekhandel, Dorpsstraat 165, tel. 16 35 80
Rové Verlichting, Dorpsstraat 198, tel. 16 64 88
Van der Spek Makelaardij en Ass., Dorpsstr.50, tel.16 77 71
Schoenen Van Veen, Dorpsstraat 83, tel. 16 31 65
Slagerij Vollebregt, Dorpsstraat 127, tel. 16 35 25
Taxibedrijf Van der Slik, Kerkenbos 1-9, tel. 51 51 51
Van Waay Damesmode, Dorpsstraat 89-91, tel. 16 31 67
Van Waay Herenmode, Dorpsstraat 163a/b, tel. 16 39 10

T E N   G E L E I D E

Het is een goede gewoonte om op het eind van het jaar de balans op te maken over de afgelopen periode en de plannen voor het nieuwe jaar bekend te maken.

In 1992 hebben zich bijzondere gebeurtenissen voorgedaan. De belangrijkste waren wel de internationale tuinbouwten-
toonstelling Floriade die binnen de gemeentegrenzen van Zoetermeer werd gehouden en de brand op de vroege morgen van 27 april in 't Oude Huis. De brand was een domper op de vele activiteiten van het Historisch Museum 't Oude Huis, van de conservator en van het Historisch Genootschap Oud Zoetermeer.

Na de brand moest er veel worden vergaderd, geregeld en opgebouwd en dat is voortvarend aangepakt. Met de inzet van de gemeente Zoetermeer, Bouwbedrijf Smits b.v. en vele vrijwilligers is het Oude Huis opgeknapt.

Het bestuur van het H.G.O.S. is de genoemde instanties en vrijwilligers bijzonder erkentelijk voor de inzet, opbouw en afwerking van ons huis. Op zaterdag 19 september werd de uitgestelde tentoonstelling 'Zoetermeer in de groei' geopend.

De activiteiten van het H.G.O.S. gingen door, ondanks het vele werk dat de gevolgen van de brand met zich meebrachten. Zo was er het onderzoek van de AWZ - graven naar het verleden, van de GWZ - op zoek naar familiegegevens en van de interviewgroep Sprekend Verleden - gesprekken met ouderen in Zoetermeer.

Al deze activiteiten hebben bijgedragen tot de groei van het aantal leden van het H.G.O.S. En hopelijk gaat deze stijging door in het komende jaar. Want bij een groter aantal leden kan de contributie op een laag niveau worden gehandhaafd.

Ook in 1993 heeft het H.G.O.S. weer vele activiteiten op de kalender staan (zie blz.). Ook is de werkgroep GWZ gestart met een cursus Oud Schrift, een goed initiatief!

Het H.G.O.S. werkt aan een serie van drie of vier lezingen over de geschiedenis van Zoetermeer. Er zijn uiteraard veel leden met belangstelling voor het verleden en het streven is hen in de gelegenheid te stellen hun kennis te vergroten door middel van dergelijke lezingen.

Ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de vereniging is een boekje uitgegeven: 'Gebundeld Verleden'. De eerste druk was na drie maanden al uitverkocht! Met de hulp van een goede relatie is geld bijeengebracht voor een tweede druk van dit boekje. Hopelijk kunnen wij over twee maanden het eerste exemplaar aanbieden.

Het bestuur hoopt met de genoemde activiteiten "de kennis van de geschiedenis in het algemeen en die van de gemeente

Zoetermeer in het bijzonder te vergroten", aldus artikel 2 van de statuten.
Het bestuur van het H.G.O.S. wenst alle leden een gezond en gezegend 1993!

C.A.L. van Wieringen, voorzitter

=+=+=+=+=

L E D E N B E S T A N D

Tussen het verschijnen van het november-nummer en 31 december 1992 mochten we weer achtentwintig nieuwe leden verwelkomen. Dit is prachtig, maar... in diezelfde periode raakten we vijfendertig leden kwijt. Oorzaken hiervan:

- a. Verhuisbedrijf Henneken 'sponsorde' ons door in 1992 voor tweeëntwintig, door hen verhuisde, gezinnen de contributie te betalen. Hiervan gaven er slechts vijf te kennen lid te blijven.
- b. Een aantal 'normale' bedankjes aan het eind van het verenigingsjaar.
- c. Van enkele leden heeft het bestuur van Oud Soetermeer het lidmaatschap beëindigd, omdat ze -ondanks herhaalde verzoeken- hun contributie over '92 niet betaalden.

Zo sloten we 1992 af met 874 leden. Ten opzichte van 31 dec. '91 boekten we toch een winst van achtentachtig leden. Het hadden er heel wat meer kunnen zijn, als het museum niet enkele maanden -ten gevolge van de brand- gesloten was geweest.

De namen van de nieuwe leden, die -voorzover niet anders vermeld- in Zoetermeer wonen, zijn:

E.Bodaan, Dunantstraat 675

Mw J.Bontenbal, Oranjestraat 44, Moerkapelle

A.Bregman, Kon.Wilhelminastraat 20, Benthuizen

W.Cederhout, Berglaan 28

C.Doedeys, Oranjestraat 44, Moerkapelle

E.van Duyne, Agaat 105

D.D.Groenheijde, W.de Withstraat 11

Mw I.Heidt-van Reeuwijk, Tjalkwerf 24

M.van der Heyden, Kalverweide 69

Mw M.G.Hoogenboom, Granietgroen 227

J.E.James, Dublinstraat 129

J.A.M.M.Janssen, Juweellaan 147

J.de Jong, D.van Teilingenlaan 163

I.ten Kortenaar, Wildenberg 13

A.H.Nieuwets, Wilgenplein 8

N.van Noort, Pauwenveld 35

M.H.A.M.Pieterse, Edisonstraat 21-23

N.van Reeuwijk, Vogeltuinen 38, Den Haag

J.P.Rijlaarsdam, Tolhuiskade 8a, Leimuiden
Mw C.van Ruitenburg-Veenstra, Slootdreef 155
C.J.van Rutten, Van Leeuwenhoeklaan 150
J.Sagel, Du Meelaan 188
Mw A.T.H.Sagel-Petie, idem
W.M.van Swieten, Van Galenstraat 11
Mw C.Theil, Elia Kazanstrook 102
K.Verheul, Dublinstraat 57
Mw C.Verhoeff-van der Velden, Zandbank 25, Katwijk

=+==+==+

C O N T R I B U T I E 1 9 9 3

Bij dit nummer treft u weer de gebruikelijke accept-girokaarten aan: één voor uw contributiebetaling van f 20,00 minimaal en één voor uw eventuele vrijwillige bijdrage voor één of meer werkgroepen. Voor de niet-ingewijden:

AWZ = Archeologische Werkgroep Zoetermeer, die zich bezighoudt met opgravingen, archiefonderzoek enz.

GWZ = Genealogische Werkgroep Zoetermeer, met als doel stamboomonderzoek.

WIZ = Werkgroep Interviews Zoetermeer, ofwel Sprekend Verleden, die oudere Zoetermeeders interviewt.

U kunt uw keuze(n) op de juiste girokaart vermelden; als u niets vermeldt, gaat het bedrag naar AWZ, die het meeste geld nodig heeft.

Tegenover alle rechten die een lid heeft, zoals gratis toegang tot het museum en alle lezingen, film- en dia-avonden, vijf maal per jaar ontvangen van dit blad, staat één plicht: contributie betalen vóór 1 april.

Daarna volgt eventueel één maal een herinnering. Als men nog in gebreke blijft, wordt men geschrapt als lid.

Het hierboven genoemde contributiebedrag is inderdaad een minimum. Dank zij het feit, dat heel veel leden vorige jaren meer betaalden, hebben we verhoging van contributie kunnen vermijden. We vertrouwen dan ook in 1993 op de medewerking van allen, voor wie een hoger bedrag dan het minimum geen bezwaar is.

Als uw saldo toereikend is, waarom dan nu niet even de kaart(en) ingevuld en gepost; kunt u het ook niet meer vergeten!

A.van Noort

=+==+==+

Bezorg(st)ers: bedankt!

Een woord van dank aan alle eenendertig vrijwilligers, die in 1992 er voor gezorgd hebben, dat u vijf maal een exemplaar van ons verenigingsblad in uw brievenbus aantrof. In al die jaren hebben slechts twee -om andere dan gezondheidsredenen- dit werk beëindigd, waaruit duidelijk hun verbondenheid met Oud Soetermeer blijkt. Nogmaals: hartelijk dank.

A.van Noort

Bezorg(st)ers gevraagd

We beschikken nu over eenendertig bezorgers plus enkele reserves, maar we zoeken er nog een paar, juist in die wijken waar geen reserves in de buurt wonen. Het gaat hierbij om:

- a. Vlamingstraat (nu zestien leden)
- b. Palenstein, waar een der bezorgers nu vijfenveertig exemplaren rondbrengt. Dat is wat al te veel.
- c. Enkele reserves, waar dan ook woonachtig. Ook een bezorg(st)er kan ziek worden.

Graag uw aanmelding bij A.van Noort, Mauritsstraat 8, 2712 CW Zoetermeer, telefoon 16 35 59.

Waar wonen onze leden?

Aan de hand van de bezorglijsten is het vrij eenvoudig een globale verdeling naar wijken te maken. Dat levert het volgende beeld op:

Dorp + Zegwaartseweg + Voorweg	289 leden
Palenstein	105 leden
Driemanspolder	47 leden
Meerzicht	86 leden
Buytenwech-De Leyens	69 leden
Seghwaart	76 leden
Stadshart	21 leden
Noordhove	7 leden
Rokkeveen	43 leden

De overige leden van de 874 wonen buiten Zoetermeer, variërend van Benthuizen tot Spanje (nee, Sinterklaas is nog geen lid).

A.van Noort

==+==+==+

ACTIVITEITENKALENDER

- di 23 februari: Lezing over de geschiedenis van de Zoetermeerse kerken, door Drs. J. van der Spek; Morgenster, Nassaulaan 1, 20.00 uur
- wo 24 maart: Vertoning van een oude film over het leven in Zoetermeer en van een film De Floriade 1992; Kruispunt, Osyiaan 2, 20.00u
- wo 21 april: Lezing over genealogie door de heer B.de Keyzer; Morgenster, Nassaulaan 1, 20.00 uur zie toelichting)
- di 27 april: Voorjaars-ledenvergadering met vaststelling jaarstukken-1992 en bestuursverkiezing; Morgenster, Nassaulaan 1, 20.00 uur
- mei/juni: Excursie. Reisdoel en datum worden later bekendgemaakt
- aug/sep: Aansluiting bij een Kerkepad
- wo 22 sep.: Lezing over de laatste Duitse keizer, Wilhelm II (1859-1941) door Drs.J.J.Oude-naarden; Morgenster, Nassaulaan 1, 20.00 uur
- wo 27 oktober: Diaserie over oud en nieuw Zoetermeer; Morgenster, Nassaulaan 1, 20.00 uur
- do 18 november: Lezing over opgravingen en onderzoek; wordt verzorgd door A.W.Z.;Morgenster, Nassaulaan 1, 20.00 uur
- wo 24 november: Najaars-ledenvergadering met begroting '94; Morgenster, Nassaulaan 1, 20.00 uur

Toelichting op de activiteitenkalender

Op 21 april 1993 zal de heer B. de Keyzer een lezing houden over Genealogie.

Onderwerp: **Genealogische kaart van Nederland.**

Thema voor de pauze:

Genealogische verenigingen in Nederland.

Geeft een overzicht van alle mogelijkheden, die (a.s.) genealogen in Nederland hebben om gegevens te verzamelen, dus een overzicht van alle genealogische verenigingen en hun doelgroepen.

Thema na de pauze:

Tot hoever is genealogisch onderzoek in HOLLAND mogelijk.

Tijdens de pauze is de Genealogische Vereniging Prometheus aanwezig met een boekenstand.

De heer De Keyzer is redacteur van het kwartaalblad "Kronieken" en van kwartier-statenboeken, beide uitgaven van de Genealogische Vereniging Prometheus van de Technische Universiteit Delft. Hij is verder redacteur van "Hollandse Stam- en Naamreeksen, een gezamenlijke uitgave van de eerder genoemde vereniging en de Zuid-Hollandse Vereniging voor Genealogie "Ons Voorgeslacht". Van deze vereniging is hij vele jaren secretaris geweest. Verder zijn er vele publikaties van zijn hand verschenen.

=+=+=+=+=

B O U W S T I J L E N   I N   Z O E T E R M E E R

deel 1

Door de eeuwen heen heeft de mens heel wat bouwwerken doen verrijzen. Veel daarvan is verdwenen, maar er zijn er genoeg over om te kunnen constateren dat uiterlijk en vorm van de gebouwen sterk variëren. De verschillen hangen af van de periode, de plaats, de smaak of de vooruitgang van de techniek. Zo ziet een gotische kathedraal uit de middeleeuwen er heel anders uit dan een barokkerk uit de achttiende eeuw en staan er in Turkije andere huizen dan in Nederland. Door technische beperkingen was men bijvoorbeeld heel lang niet in staat grote glasvlakken te maken; oudere ramen zijn opgebouwd uit een aantal kleine ruitjes, hetgeen een ander beeld oplevert dan de moderne ramen met grote ongedeelde glazen.

Om toch greep te krijgen op deze wirwar van vormen uit alle tijden heeft men in de kunstgeschiedenis een indeling in stijlen gemaakt. Een stijl is bedoeld als handvat voor het onderscheiden en herkennen van de diverse vormen uit de schilderkunst, bouwkunst en beeldhouwkunst. Het hoeft niet zo te zijn dat de maker zich ook bewust was van een bepaalde stijl; hij bouwde of schilderde volgens de heersende opvattingen en vaak werd later door anderen daar een bepaalde benaming aan gegeven. Ook is het niet zo, dat de ene stijl keurig door de andere werd opgevolgd; vaak lopen verschillende stijlen naast elkaar op hetzelfde moment en soms was in het ene land al iets volslagen nieuws aan de gang, terwijl in het andere land nog op de oude manier werd gewerkt.

Kortom, bouwstijlen herkennen geeft een zeker houvast voor een datering en maakt een gebouw interessanter, maar is per periode lang niet altijd strikt af te bakenen. Bovendien

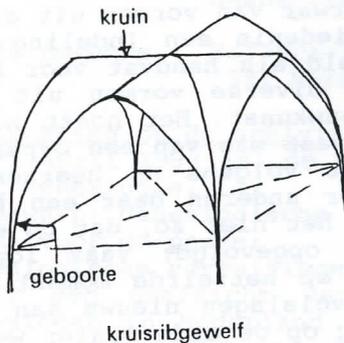
kunnen verbouwingen, moderniseringen en andere toevoegingen het herkennen bemoeilijken.

In deze artikelenreeks zal ik iets vertellen over de diverse bouwstijlen die Zoetermeer heeft gekend, aan de hand van bestaande of reeds verdwenen gebouwen.

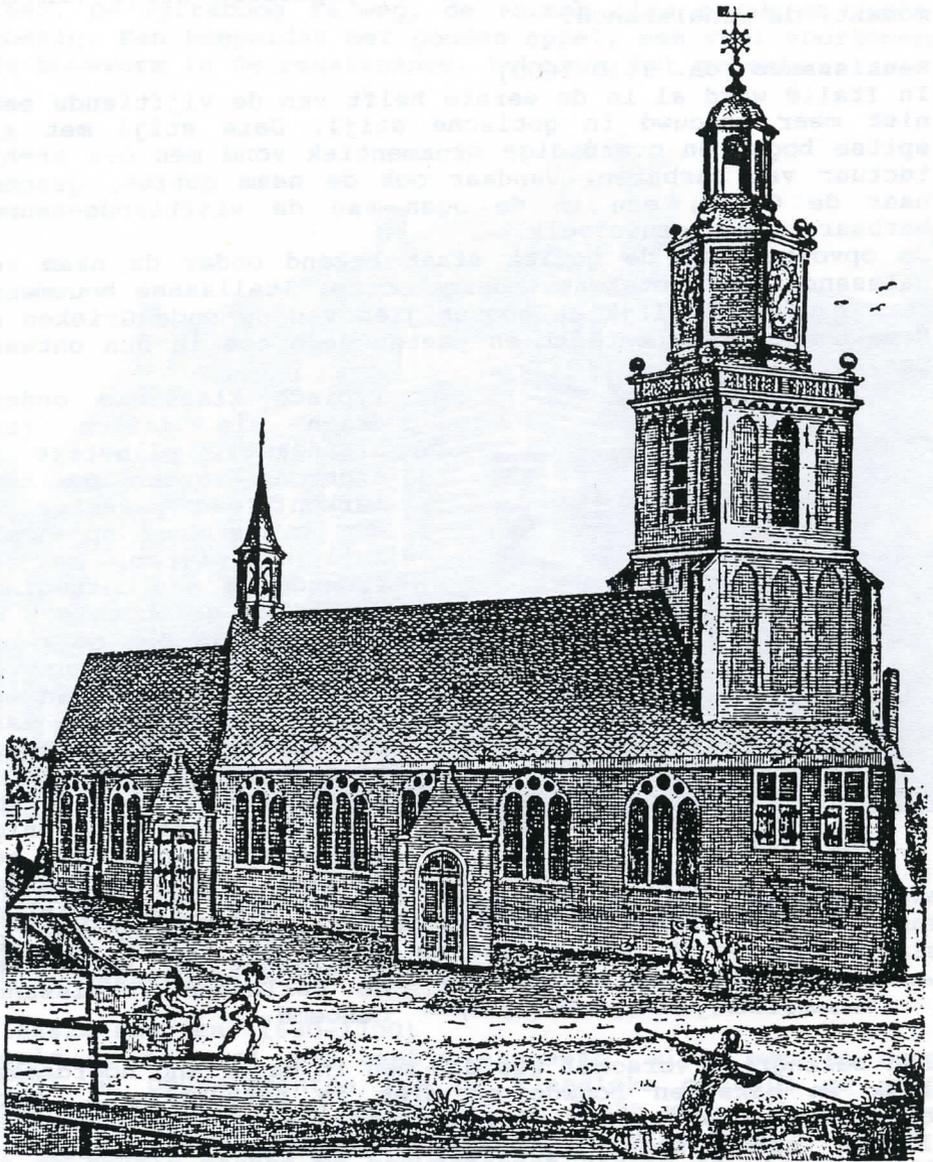
Gotiek (ca. 1230-1560)

De eerste stijlperiode waarvan een voorbeeld bekend is in Zoetermeer is de gotiek. Deze periode werd voorafgegaan door het romaans (ca 950-1250). De kenmerken van het romaans zijn dikke, zware muren, ronde bogen en kleine vensters. Zoetermeer is in de romaanse periode ontstaan, en waarschijnlijk zullen de eerste bouwwerken in deze stijl zijn gebouwd, maar het is niet bekend hoe ze eruit hebben gezien.

Wel bekend is een Zoetermeers gebouw uit de gotische tijd, namelijk de voorganger van de Oude Kerk aan de Dorpsstraat. De kerk staat prominent afgebeeld op de gravure 'Gezigt van Seghwaert naa Palensteyn' uit 1762 (zie afbeelding). In plaats van ronde bogen zien we spitsbogen en de ramen zijn voorzien van fijn traceerwerk. Traceerwerk lijkt op kantwerk van steen; de raamstijlen zijn daarbij op een ingenieuze wijze dooreengevlochten. In de gotische kerken speelde het licht een belangrijke rol. In deze tijd maakte men de ramen dan ook steeds groter en hoger. In de ramen werden bijbelse voorstellingen opgenomen van gekleurd glas. Ook in de Oude Kerk was gebrandschilderd glas gebruikt en in een van de ramen van het koor was nog omstreeks 1730 het jaartal 1534 te onderscheiden. Binnenin de kerk maakten de zware ronde gewelven en dikke pijlers plaats voor slanke bundelpijlers en spitse kruisribgewelven.

De gotische Oude Kerk is aan het eind van de achttiende eeuw wegens bouwvalligheid afgebroken, maar de toren staat er nog steeds. Deze toren is een mooi voorbeeld van een gebouw waarin twee verschillende bouwstijlen toegepast zijn. Het onderste stenen gedeelte is voorzien van typisch gotische spitsboognissen, maar het houten bovendeel vertoont andere stijlkenmerken. In 1642 werd de toren namelijk na een storm hersteld, hetgeen blijkt uit een subsidieverzoek aan de Staten van Holland van de ambachtsheer van Zoetermeer, Jacob van Wijngaarden.

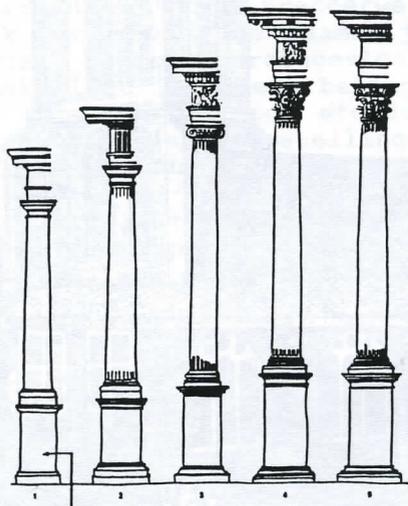

Hij schreef dat de kap van de toren enige tijd daarvoor was afgewaaid en dat een gedeelte van het houtwerk door inwateren vermolmd was geraakt. Snel herstel van de toren was dus geboden en dit werd gedaan in de populaire stijl van dat moment, de renaissance.

Renaissance (ca. 1510-1650)

In Italië werd al in de eerste helft van de vijftiende eeuw niet meer gebouwd in gotische stijl. Deze stijl met z'n spitse bogen en overdadige ornamentiek vond men een architectuur van barbaren. Vandaar ook de naam gotiek, genoemd naar de Goten, een in de ogen van de vijftiende-eeuwer barbaars middeleeuws volk.

De opvolger van de gotiek staat bekend onder de naam renaissance. Dit betekent wedergeboorte. Italiaanse bouwmeesters hadden namelijk de bouwstijlen van de oude Grieken en Romeinen opnieuw ontdekt en pasten deze toe in hun ontwerpen.

pedestal of postament

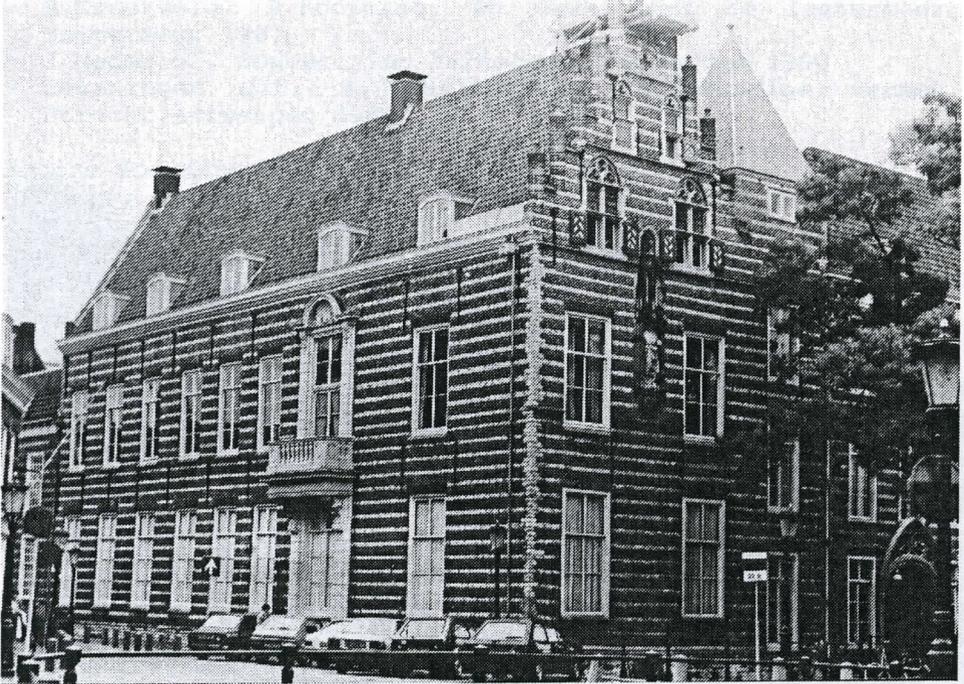
1 Toscaans, 2 Dorisch, 3 Ionisch, 4 Corinthisch, 5 composiet

Typisch klassieke onderdelen als zuilen (zie hiernaast), pilasters en frontons vormen de kenmerken (een pilaster is een in de muur opgenomen zuil of pijler, en een fronton is een bekroning, meestal driehoekig of boogvormig). Ook de ronde boog was weer terug. In de onderste lagen van een gebouw gebruikte men vaak ruw behakte blokken, rustica genoemd.

In Nederland begon men rond 1510 aarzelend enige renaissancevormen te gebruiken. De renaissancestijl die hier ontstond was iets anders dan de Italiaanse en wordt wel de Hollandse renaissance genoemd.

Een belangrijk verschil was dat men in Nederland hoofdzakelijk in baksteen bouwde en niet in natuursteen. In de bakstenen muren werden afwisselend lagen rode baksteen en lichte natuursteen (speklagen) toegepast, waardoor de gevels een gestreept uiterlijk kregen (zie afbeelding). Ook de ontlastingsbogen boven deuren en vensters werden vaak afwisselend rood en lichtgekleurd (geblokt) uitgevoerd.

Hiervan zijn in Zoetermeer geen voorbeelden bewaard. Het enige bouwwerk dat renaissance kenmerken vertoont, is het genoemde houten bovendeel van de toren van de Oude Kerk uit 1642. De spitsboog is weg, de vormen zijn strak en rechthoekig. Een koepeldak met gouden appel, een veel voorkomende bouwvorm in de renaissance, bekroont het geheel.

Vanaf de renaissance tot ca. 1900 blijft de klassieke vormtotaal steeds een belangrijk en herkenbaar uitgangspunt voor de manier van bouwen en zijn alleen de verschillen in de toepassing bepalend voor de naam van een bouwstijl.

Classicisme (ca. 1630-1700)

Zoals de naam al een beetje aangeeft, wilde men in deze stijl de bouwelementen van de klassieke oudheid zo goed mogelijk gebruiken en wilde men zo dicht mogelijk aansluiten bij de oorspronkelijke klassieke architectuur.

In de gevels pasten de bouwmeesters vooral de pilaster toe met gebruik van de klassieke orden. Ook het fronton en festoenen (bloem- of bladslingers) behoorden tot de kenmerken. Later in de periode werden de gevels soberder uitge-

voerd en de pilasters weggelaten. Zo'n voorbeeld is hofstede Meerzigt aan de Voorweg uit 1677, waar wel het driehoekige fronton aanwezig is, maar niet de pilasters (zie afbeelding). Hofstede Meerzigt is een zeventiende-eeuws

landhuis, dat voor een oudere boerderij werd gebouwd in opdracht van de rijke regent Jacob Thierens. Het landhuis heeft een hoog opgetrokken middenas met aan weerszijden gebeeldhouwde klauwstukken en aan de bovenkant het al genoemde fronton. Ook bezat Meerzigt ooit de karakteristieke festoen(en) aan de gevel, waarvan in ieder geval in 1914 nog eentje boven de voordeur op de verdieping aanwezig was. Tenslotte nog iets over de vensters van Meerzigt; dit zijn kruiskozijnen zoals die vanaf de middeleeuwen tot ver in de zeventiende eeuw heel gebruikelijk waren. In het bovenste deel van het kozijn zit glas-in-lood; onder is het venster af te sluiten met buitenluiken. Het kruis wordt gevormd

door de horizontale en verticale houten stijlen. De vensters van Meerzigt zijn na de restauratie in 1977/79 gereconstrueerd op basis van nog bewaard gebleven vensteronderdelen.

(wordt vervolgd)

Literatuur:

- R.Grootveld, *De toren van de Oude Kerk in Zoetermeer*, in: "t Seghen Waert", nr. 3, 1988, p. 8-12
- R.Grootveld, B.Koopmans, *De Oude Kerk te Zoetermeer*, Zoetermeer 1987
- J.Nederlof, *Bouwstijlen herkennen*, Amsterdam 1990
- Tekeningen uit: E.J.Haslinghuis, *Bouwkundige termen*, Utrecht/Antwerpen 1986

Botine Koopmans

=+=+=+=+=

OVER MOLENS EN (NOG) MEER MOLENS, deel 7

Aanvullingen en correcties

In het vorige artikel (deel 6, 11e jg.nr.4) is in het stukje over polderbekers een woord vergeten in de Latijnse spreuk op het glas van de Driemanspolder, namelijk het woord 'Vigiles'. Het opschrift luidt: "SEX RAPIDO CURSU VIGILES TRES ORDINE SERVANT". Over de letterlijke vertaling zijn de meningen verdeeld. De vertaling in het vorige artikel kwam uit *Molenleven in Rijnland*, uitgave 1946. In het boek *Zoetermeer, een Hollands tweelingdorp* van Drs. P.G. Hoefnagel, uitgave 1969, luidt de vertaling: "zes snelle wachters dienen de drie", maar volgens het boek *Over, door en om de Leytsche Dam* door Drs. F.H.Chr.M. Daams en J.D. de Kort luidt de vertaling: "zes wachters houden (de polder) in stand door de snelle vlucht (van hun wieken), drie door hun bestuur". Een lezer reageerde met de volgende vertaling: "zes zijn er waakzaam door hun snelle loop, drie bewaren (de zaak) door hun functie (komt van 'ordo')".

Verderop in deel 6 staat in het bijschrift onder de foto van de ondermolen van de Driemanspolder o.a. dat goed is te zien dat de roeden gestroomlijnd zijn volgens het systeem van molenaar Dekker. Dit moet zijn molenmaker/bouwer Dekker, zoals ook uit het artikel blijkt.

Ondermolen Driemanspolder in brand

In 1902 is door blikseminslag de ondermolen van de Driemanspolder verbrand. Bij de brand zijn twee molenaars van

deze polder bijna verbrand. Deze ondermolen werd bemalen door Arie de Groot. Toen de molen op 11 juli 1902 in brand stond, waren de molenaars Arie de Groot en Hendrik Verheul (Verheul was molenaar op de bovenmolen) juist binnen om huisraad en dergelijke te redden, toen het touw, dat het riet bij elkaar gebonden hield, doorbrandde. Een grote berg brandend riet stortte naar beneden rond de molen. De molenaars waren nu opgesloten door een grote vuurzee van brandend riet. Na kort overleg besloten ze dwars door de ramen en het brandende riet gelijk de boezem in te springen, die vlak achter het raam lag. Zo zijn ze er -weliswaar met flinke brandwonden- toch levend van afgekomen.

Herbouw ondermolen

De herbouw van de molen vond plaats op basis van een overeenkomst van 26 januari 1867 tussen de besturen van de Driemanspolder, de Zoetermeerse Meerpolder en de Zoetermeerse of Nieuw Drooggemaakte polder. Er werd toen afgesproken en vastgelegd dat in geval van brand van een of meer waterwerkhuizen (molens en gemalen) en andere getimmerten in deze polders de schade gezamenlijk zou worden gedragen. De aanbesteding van de nieuwe molen vond plaats op 14 november 1902 en de bouw werd gegund aan molenaar J. Dekker te Hazerswoude voor de som van f. 15.935,00. Met de gietijzeren kamraderen en de ijzeren roeden kwamen de totale kosten op f. 18.200,00. De laatste molenaar op de herbouwde ondermolen was P. Hertog. Op de middenmolen was sinds mensenheugenis Piet Elswijk molenaar en op de bovenmolen was Teun Verheul de laatste molenaar, daarvoor Klaas Bosch, die Hendrik Verheul opgevolgd was.

De verdwenen Zoetermeerse korenmolens

Voordat het plessengebied, dat Driemanspolder zou gaan heten, bedijkt en drooggemaakt werd, stond er in het uiterste oosten van het gebied, tegen de Delftse Wallen Watering, aan de noordzijde van de voormalige Groenewechse Watering een korenmolen. Deze molen bestond al in 1595. Op 21 oktober 1595 werd namelijk het recht van de wind gepacht. Voor 1798 behoorde de wind aan de soevereine vorst of aan degene aan wie hij het recht had overgedragen. Het recht van de wind was het vroeger geldende recht om te verhinderen, dat in een dorp of bepaalde streek een windmolen werd gebouwd. De toestemming werd vastgelegd in de zogenaamde 'windbrief'. De molenaar moest dus 'windgeld' betalen aan de ambachtsheer om de wind te mogen gebruiken! Zo werd op 23 april 1761 het windgeld verhoogd door baron van Wassenaar als Heer van de beide Catwijcken en 't Zand tot f. 100,00 per jaar. Er was in die tijd juist veel te malen op de Katwijkse korenmolens, maar het was windstil. Toevallig ontmoette de Katwijkse molenaar de Heer van

Wassenaar en Catwijck en hij vroeg hem om wind. "Wel, mulder, hoe zou ik u aan wind kunnen helpen?", antwoordde deze. "Maar, mijnheer de baron", was het antwoord, "ik betaal u er toch voor?"

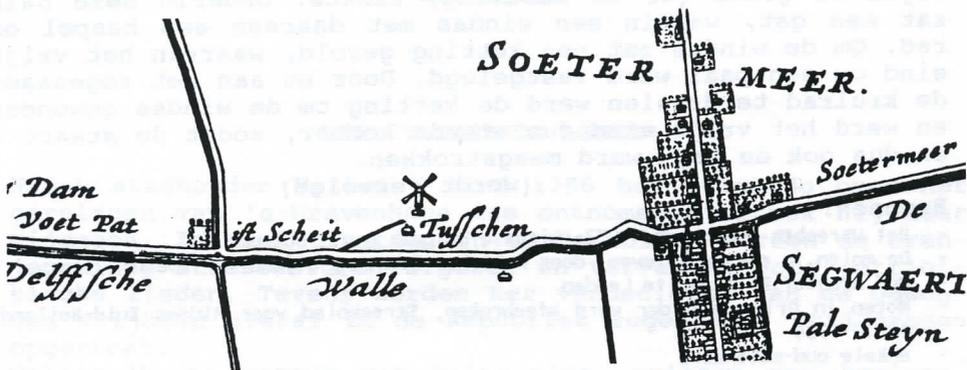
In 1969 werd het recht van de wind van de voormalige Zoetermeerse korenmolen getransporteerd naar de Zegwaartse korenmolen en verdween dus de Zoetermeerse korenmolen, die ongeveer gestaan moet hebben bij de sprinterhalte 'Dorp' aan de westzijde van de Delftse Wallen.

Dwang- of banrecht

Vroeger bestond ook het zogenaamde dwang- of banrecht. Bij een korenmolen met dwang- of banrecht waren de inwoners van een bepaald gebied verplicht hun koren uitsluitend op deze dwangmolen te laten malen. Dit aan de ambachtsheer verleende recht werkte in grote mate mee tot vermeerdering van het leen.

Waarschijnlijk een standerdmolen

Op de kaart van Stampioen uit 1660 staat de voormalige Zoetermeerse korenmolen getekend als een zogenaamde standerdmolen (zie afbeelding 1). Ook de Zegwaartse korenmolen staat op een oude kaart uit 1606, archief Rijnland A106, getekend als standerdmolen. Zo'n molen is het oudste molentype in ons land. Hij kwam in de dertiende eeuw in het huidige Nederland al voor en is als korenmolen en als oliemolen in gebruik geweest.

afbeelding 1

De standerdmolen

De standerdmolen is genoemd naar de standerd, een zware, vertikaal opgerichte eikenhouten spil, waaromheen het gehele molenhuis, de kast met meestal twee koppels stenen,

draaibaar is. De stander rust op een kruis van eikehouten balken en wordt in verticale stand gehouden door dubbele schoren, de zogenaamde steekbanden. Het geheel rust op vier zware gemetselde voeten, de zogenaamde teerlingen. Als de steekbanden met een dak betimmerd zijn, noemt men het een halfgesloten standerdmolen; zijn er ook nog muurtjes opgetrokken rond de teerlingen, dan is het een gesloten standerdmolen. Ontbreken dak en muurtjes, dan noemt men het een open standerdmolen.

Tot ongeveer 1600 bleven de standerdmolens vrijwel het alleen voorkomende type voor korenmolens. Wel gingen sommige Gelderse kasteelheren rond 1440 (en waarschijnlijk al eerder) over tot de bouw van ronde cilindrische zware plumpe stenen molens met een draaibare kap, die men van binnenuit op de wind moest kruien. Deze molens noemt men torenmolens. Veel zijn er nooit geweest, waarschijnlijk door de hoge bouwkosten, het zware gewicht en het zware kruien (= op de wind zetten) van de enorme kap. Standerdmolens hebben een beperkte maalcapaciteit. In de zeventiende en achttiende eeuw werden daarom veel standerdmolens vervangen door de zogenaamde bovenkruiers, houten achtkante of ronde stenen molens, waarvan alleen de kap op de wind gekruid hoefde te worden, maar met een slankere romp dan de torenmolens. Bovenkruiers hebben beneden een grotere diameter dan boven, ze zijn dus kegelvormig gebouwd. Dit werd mogelijk, omdat in de zestiende eeuw het buitenkruierwerk uitgevonden was, dat wil zeggen aan de achterkant van de kap werd een stevig geschoorde staartbalk aangebracht, die bijna de grond (of de stelling) raakte. Onderin deze balk zat een gat, waarin een windas met daaraan een haspel of rad. Om de windas zat een ketting gerold, waarvan het vrije eind om een paal werd vastgelegd. Door nu aan het zogenaamde kruirad te draaien werd de ketting om de windas gewonden en werd het vrije eind dus steeds korter, zodat de staart - en dus ook de kap- werd meegetrokken.

(wordt vervolgd)

Bronnen:

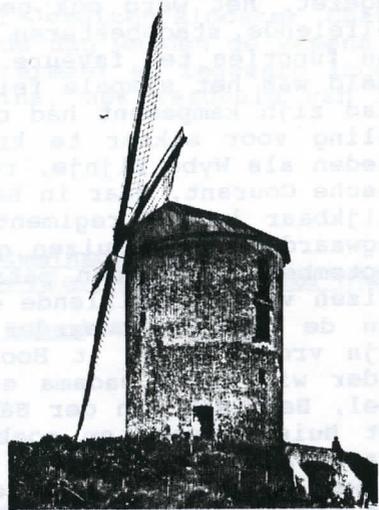
- Het Utrechts Molenboek, 1972, uitgave Uniboek b.v., Bussum
- De molen in ons volksleven, door A.Bicker Caarten; Sijthoff, 1958
- Oud Archief Rijnland te Leiden
- Molen in Driemanspolder werd afgebroken, Streekblad voor Midden Zuid-Holland, 12-10-1984
- enkele oud-molenaars
- en de in de vorige artikelen genoemde bronnen

L.P.van der Tang

Afbeeldingen van twee zeer oude molentypes (zie blz.17)

Standerdmolen (13e eeuw)

Torenmolen (korenmolen), Zeddam (Gld.)

Torenmolen (plm.1450)

==+==+==

HET "VLIEGENDE LEGER"

Nadat stadhouder Willem V eind 1786 het commando over het garnizoen van 's-Gravenhage was ontnomen, vertrok hij naar Nijmegen. In veel plaatsen in de Republiek werden de oranjegezinde stadsbesturen afgezet en vervangen door patriotische lieden. Tevens werden ter verdediging van de gewonnen vrijheid overal in de Republiek zogenaamde vrijkorpsen opgericht.

Willem V was gehuwd met Wilhelmina, prinses van Pruisen. Haar broer, de koning van Pruisen, dreigde met militaire interventie als de stadhouder niet onmiddellijk in zijn waardigheid zou worden hersteld.

De uit Delft afkomstige Gerard Mappa richtte een zogenaamd "Vliegend Leger" op. Mocht het zover komen, dat de Pruisen inderdaad zouden aanvallen, dan moest dit korps zich in eerste instantie bezighouden met het 'stoppen' van gaten in

de patriottische verdediging. De eenheid had de omvang van een versterkt regiment en bestond uit ca driehonderd infanteristen, ca tweehonderd cavaleristen en lichte artillerie. Het regiment werd echter niet alleen voor militaire zaken ingezet. Het werd ook gebruikt om in oranjegezinde steden weifelende stadsbesturen te 'helpen' bij het opgeven van hun functies ten faveure van patriotten. In Delft bijvoorbeeld was het simpele feit, dat het regiment net buiten de stad zijn kampement had opgeslagen, voldoende om de omwenteling voor elkaar te krijgen. Als gevolg hiervan konden lieden als Wybo Fijnje, redacteur van de Hollandsche Historische Courant, daar in het stadsbestuur zitting nemen.

Blijkbaar is het regiment ook in de buurt van Zoetermeer, Zegwaard en Zevenhuizen geweest. In de nacht van 17 op 18 september 1787 deden patriotten te Zoetermeer invallen in huizen van verschillende oranjegezinden, waaronder het huis van de ambachtsbewaarder Cornelis Cz Bos (1752-1833) en zijn vrouw Helena 't Hooft (1751-1826). Enige patriotten, onder wie Symon Dadama en de knechten van Pieter van den Poel, Bastiaan van der Salm en Dirk van der Hoeven drongen het huis binnen, op zoek naar Cornelis en wapens. Op de vraag waar haar man zich bevond, antwoordde Helena dat hij op weg was naar Zevenhuizen om te waarschuwen voor de komst van het Vliegend Leger. Daarop eisten zij alle vuurwapens van haar man, waarop zij antwoordde dat haar man slechts één snaphaan bezat, iets wat zij niet geloofden. Overigens is dat wel waar, stukken in het gemeente-archief over de bewapening van de burgers van Zoetermeer en Zegwaard tonen dat aan. Zij waarschuwden haar toen dat ze de volgende dag met het regiment zouden terugkeren om het huis te doorzoeken. Als dan toch meer wapens zouden worden gevonden, zou zij met haar kinderen worden gedood.

Of het Vliegend Leger uiteindelijk op de 18e in Zoetermeer is geweest, heb ik niet kunnen achterhalen. Als dat al het geval is geweest, zal het zich niet met dergelijke futiiteiten hebben beziggehouden, want inmiddels waren de Pruisen met twintigduizend soldaten de aanval op de Republiek begonnen en was het regiment hard nodig voor de verdediging van Holland.

In de nacht van 18 op 19 september vond in Zoetermeer de omwenteling plaats, waarbij de patriotten het moesten ontgelden. Deze omwenteling ging met grote onlusten gepaard, waarbij de patriottische dominee Pieter van den Bosch door oranjegezinde relschoppers de dood werd ingejaagd. In de ochtend van de 19e deed het gerucht de ronde dat het regiment weer op komst was, maar vermoedelijk heeft men zich vergist, want 's middags trokken Pruisische soldaten door het dorp.

Eind september bevond het regiment van Mappa zich te Naarden om dat tegen de naar Amsterdam oprukkende Pruisen te

verdedigen, alwaar het op de 27ste -na opdracht daartoe van de Staten van Holland- capituleerde. Het regiment werd ontbonden en Mappa week samen met andere patriotten, onder wie Daendels, uiteindelijk uit naar Frankrijk, waar zij zich vestigden in het vervallen Jezuïten-klooster Château de Watte bij St. Omer. Op dezelfde dag werden de wapens van de patriottische burgers van Zoetermeer en Zegwaard ingezameld in de herberg De Jonge Prins, het raadhuis van Zegwaard.

Bronnen

- A.R.A. Den Haag
- G.A. Zoetermeer
- Hoefnagel, P.G.: Zoetermeer, een Hollands tweelingdorp (1969)
- Schama, S.: Patriots and liberators, revolution in the Netherlands 1780-1813 (1977)
- Veer, P. van 't: Daendels, maarschalk van Holland (1963)

A.H.Bos (C) 1992

=+=+=+=+=

HET VERHAAL VAN ONZE WATERTOREN

Stenen kunnen niet spreken, maar als ze het wel zouden kunnen, zou onze watertoren heel wat te vertellen hebben. Hij zou natuurlijk allereerst teruggaan naar het jaar 1926, want toen werd er een begin gemaakt met zijn bouw. Er werden driehonderdvierentwintig (of vijftientwintig?) palen de grond in geheid. De firma Schäffer en Co. A.G. uit Duisburg bouwde door in 1927 en ook nog in 1928.

Helaas gebeurde er tijdens de bouw een ernstig ongeluk. Een werknemer uit Zwickau, een zekere Alex Hofman, viel van de toren en overleefde deze val niet. De geldschieter voor de bouw van de toren, de N.V. Levensverzekeringssmij 'Utrecht', kon daar jammer genoeg ook verder niets aan doen. Ondanks het ongeluk ging de bouw toch verder.

Op 21 november 1928 was het dan zover, de toren werd in gebruik gesteld door de minister van Staat, de Commissaris van de Koningin in de provincie Zuid-Holland, Jhr.Mr.Dr. H.A. van Karnebeek. Het is een mond vol, maar dat mag ook wel met zo'n toren, die vijftig meter boven het maaiveld uitsteekt met zijn ronde kop, en die dan ook nog achthoekig is en een waterreservoir heeft van vijfhonderd m³, dat zich weer achtentwintig meter boven Normaal of Nieuw Amsterdams Peil bevindt.

Natuurlijk was de ontwerper van de toren, Prof.Ir.C.Visser, ook bij de ingebruikneming aanwezig. Hij keek heel trots naar 'zijn' toren en naar de wapens boven en rond de deur.

De wapens van Zuid-Holland en Wassenaar, want uit Wassenaar kwam het water. Daarnaast ook de wapens van de tien gemeenten: Zoetermeer, Zegwaard, Nootdorp, Pijnacker, Berkel, Bergschenhoek, Bleiswijk, Moerkapelle, Zevenhuizen, Benthuizen. Ook kon een deel van de gemeente Leidschendam, namelijk Stompwijk en Veur, mee profiteren van het nieuwe waterleidingnet. Deze laatste plaats verdween in 1965 (niet van de kaart!) naar de 'Vlietstreek'. In de plaats hiervan kwam Nieuwerkerk aan den IJssel erbij.

Ja, de toren zou inderdaad veel te vertellen hebben. Zoals bijvoorbeeld over een gemeenteraadsvergadering van Zegwaard op 27 november 1922. Toen al werd er druk gepraat over de watervoorziening. Over levend water uit de sloten en dood water uit de kraan. Het levende water bleek vaak dodelijk te zijn, want de ziekte 'tyfus' kwam helaas nog al te vaak voor. Toen, in 1922, werd er nog slechts gepraat. Nu, begin 1993, staat er al vijftenzestig jaar een watertoren met binnenin een ijzeren trap met maar liefst honderdvierenneventig treden. En een waterleidingnet met tussen de achtenzestig- en vijftientachtigduizend aansluitingen. Wat een buizen liggen er in de grond! Vele en vele kilometers!

Onze toren zou vast ook wel eens kunnen dromen over de goede oude tijd, toen het rond de toren nog heerlijk landelijk was, met aan zijn voet nog diverse boerderijen met koeien, schapen en geiten in de groene landerijen.

Van de zestiger jaren af zag de watertoren Zoetermeer groeien in de breedte en de lengte, maar ook in de hoogte. De toren werd er misschien wat verdrietig van, maar ook blij, omdat hij zoveel nieuwe bewoners aan goed drinkwater kon helpen.

Een flinke opknopbeurt in 1962 had de watertoren als het ware weer een nieuw leven gegeven.

Toen kwam het nieuwe leven in de wijk Rokkeveen en verdween het landelijke helemaal. Gelukkig heeft de Zoetermeerse watertoren een centrale plaats gekregen met vanaf zijn voet een uitwaaiierend park, het Burgemeester Hoekstrapark, en aan de andere kant de overblijfselen van de Floriade. Hier vandaan hebben meer dan drie miljoen mensen uit de gehele wereld de toren van Prof.Ir.C.Visser kunnen bekijken. De uitkijktoren van de Floriade is verdwenen, maar de watertoren staat nog stevig en trots op zijn driehonderdvijfentwintig (of vierentwintig?) palen!

DAT STAAT ALS EEN PAAL BOVEN WATER !!!

N.B. De inhoud van deze bijdrage is ontleend aan een publicatie van Drs.J.van der Spek 'Vijftig jaar drinkwaterleiding' (1978) en aan een groot artikel in De Postiljon van 5 oktober 1989.

N.W.J.van der Zijde

Momenteel kunt u in Museum 't Oude Huis zien welke plannen voor de toekomstige bestemming van de watertoren zijn ontwikkeld door een aantal studenten aan de T.U.Delft.

=+=+=+=+=

A R C H E O L O G I S C H E   W E R K G R O E P

Rectificatie op "De ambachtsheerlijkheid Zegwaard"

In het vorige nummer (11e jaargang, nr 5) van ons verenigingsblad was een artikel opgenomen met de titel "De ambachtsheerlijkheid Zegwaard". In het artikel, dat overigens van een anonieme schrijver was, stond een grote fout. Er werd namelijk gesteld, dat kasteel Palenstein nog vóór 1150 gesticht moest zijn. Deze datering is echter al een jaar of tien achterhaald. Uit spuurwerk in het archief en gedegen archeologisch onderzoek blijkt, dat het kasteel tussen 1370 en 1398 gesticht moet zijn. In het artikel van B.C.Westenbroek, dat achter het zojuist genoemde stuk was geplaatst, heeft de oplettende lezer deze juiste datering ook al kunnen bespeuren.

Gezien de literatuuropgave heeft anonymus zijn of haar datering van Palenstein vermoedelijk uit het inmiddels verouderde boekwerk van P.G.Hoefnagel (1969) gehaald. Helaas heeft hij of zij het nagelaten om het in de literatuurlijst aangehaalde werkje van P.van Domburg (1987) goed te bestuderen: hierin stond ook de juiste datering. Hopelijk is de vermelde foute datering hiermee voor eens en altijd de wereld uit geholpen!

Namens de A.W.Z.,
Patrick van Domburg

=+=+=+=+=

DIAPRESENTATIE A.W.Z. TROK VEEL BELANGSTELLING

Op 19 nov. j.l. hield de Archeologische Werkgroep Zoetermeer (A.W.Z.) een avondvullende lezing over de opgravingsprojecten "Palenstein", "Leidsewallen" en "Reguliersdam". Voor een zaal vol geïnteresseerden werd d.m.v. diaprojectie met toelichting een beeld gegeven van het moment waarop

zich een geschikte "graafplek" voordoet, tot het moment waarop mogelijke eindconclusies uit de computer rollen. De avond werd geopend door Ronald Grootveld die een kort overzicht gaf van de oprichting en ontwikkeling van de werkgroep, de behuizing en de professionalisering die de AWZ de afgelopen jaren heeft doorgemaakt. De AWZ, ontstaan in 1971 en officieel opgericht in 1980, graaft om historische informatie boven de grond te krijgen. Er wordt voornamelijk in veengrond gegraven en wel in die veengebieden, waar de oorspronkelijke situatie zal verdwijnen door bv. nieuwbouw. De gevonden fundamenteën van gebouwen, afwateringen, putten en huisraad kunnen de informatie leveren waar het allemaal om te doen is. Deze gegevens, gecombineerd met literatuur- en archiefonderzoek (bv. kaarten, verkoopakten en kadastergegevens), foto's en interviews kunnen een goed beeld geven van het "wel en wee" van onze voorouders.

Als eerste voorbeeld deed Eric Dullaart het project "Palenstein" uit de doeken. Toen in de Dorpsstraat op nr. 108 een verfwinkel werd afgebroken deed zich een goede lokatie voor om te graven. Archiefonderzoek leverde op dat in 1398 op die plek al sprake was van een "Huys tot Palensteyn", waarschijnlijk gebouwd tussen 1370 en 1398 door Willem van Egmond. Er werd zowel in het huis op nr. 108 als in de tuin gegraven. Dat de werkgroep graaft met gevaar voor eigen leven, toont het feit dat men bij een eerste inspectie "en masse" door de vloer zakte. Met behulp van een 20e-eeuwse diaprojector keken wij terug in de tijd, in afgronden, putten en riolerings.

De graafverrichtingen onder het huis leverden niet veel meer op dan een compleet 17e eeuwse paardeskelet in een gedempte gracht. Bij het graven in de tuin stuitte men op zware fundamenteën. Deze fundamenteën waren dermate stevig dat ze een zware constructie konden dragen.....vermoedelijk het "Huis te Palenstein", statussymbool en woonhuis van Willem van Egmond. Het huis mat 6,5 bij 12 m. en lag op een eilandje van 14 bij 14 m., omringd door een gracht van 9 tot 12 m. breed. Het huis onderging meerdere verbouwingen. Na in de tweede helft van de 18e eeuw te zijn opgeknapt, werd het 50 jaar later definitief afgebroken om plaats te maken voor de "Brinkers fabrieken".

Na het project "Palenstein" lichtte Roger Sterk het project "Leidsewallen" toe. Men zocht een antwoord op de volgende vragen;

- Is de Leidsewallenwetering op een natuurlijke wijze ontstaan of gegraven?
- Is er middeleeuwse, mogelijk zelfs Romeinse bewoning geweest?

Eind '85, na het droogpompen van een deel van de wetering, begon men met graven op een bedreigd stuk grond van 2 km. lengte. Een kaart van Klaas Vis uit 1772 geeft op de graaflokatie meerdere huizen aan. De grond waarin men graaft wordt in genummerde vakken verdeeld om later de bevindingen goed in kaart te kunnen brengen. Men heeft de funderingen van een huis kunnen traceren evenals een vaart naast het huis. In de vaart -de voorloper van ons afwasteiltje en vuilnisemmer- werden vaatwerk en afvalresten gevonden. Ook stuitte men op een waterput in de vorm van een houten vat met op de bodem schelpen. De put deed waarschijnlijk dienst als waterzuiveringsinstallatie. Ondanks de assistentie van een afdeling van de "Nederlandse Jeugd Bond voor Geschiedenis", waarmee een uitwisseling was georganiseerd, had men te weinig tijd om alles te kunnen opgraven. Wat betreft de economische activiteiten in dit gebied, geven archiefstukken het bedrijven van vogelarijen en visserijen aan, hetgeen o.a. gestaafd wordt door de vondsten van fuikdelen die, naast andere zorgvuldig geconserveerde vondsten, in het museum te bezichtigen zijn. Op de eerder gestelde vragen vond men de volgende antwoorden; de Leidsewallenwetering is waarschijnlijk gegraven. De vondsten van scherven uit de Romeinse tijd maken Romeinse bewoning aannemelijk.

De avond werd besloten door een duo-presentatie van Patrick van Domburg en Ron Lagas over het project "Reguliersdam". Op een kaart van Floris Baltasar uit 1611 komt de naam Reijlaarsdam voor. De Reijlaarsdam, verbasterd in Reguliersdam, is genoemd naar de Reguliere monniken die in de eerste helft van de 15e eeuw een stuk land naast de dam in bezit hadden. Hun klooster stond in Leiden. Als men over de Delftsewallenwetering vanuit Pijnacker richting Zoetermeer voer, stuitte men bij de grens tussen Delfland en Rijnland (de landscheiding) op de Reguliersdam. De schepen moesten hier over de dam getrokken worden, waarvoor een overtoom gebouwd was.

Meer informatie geeft een archiefstuk uit 1637, waarin een overeenkomst tussen Lenert Claesz. en de stad Delft als volgt verwoord is: "Lenert en zijn nakomelingen zullen de Reijlaarsdam moeten onderhouden alsmede de Kaapstander, kabel, blokken, spullen, palen, rollen en specken (waarschijnlijk spaken). Hij moet bij dag en nacht de schuiten over de dam trekken met een windas tegen het volgende tarief: grote en middelgrote schuiten 3 stuivers retour en kleine schuiten 2 stuivers; enkele reis half geld. Hiervoor zullen hij en zijn nakomelingen eeuwig f 50,- per jaar van de stad Delft ontvangen", aldus verklaren schout en schepenen van Zoetermeer op 6-11-1637. De AWZ heeft getracht deze overtoom op te sporen evenals bebouwing zoals een oude kaart deed vermoeden. Met veel enthousiasme en de hulp van

de veelal jeugdige A.W.Z.-leden, kwamen sporen aan het licht die wijzen op bebouwing. Tevens werden er 18e-eeuwse funderingen en een in de 17e en 18e eeuw gedempte sloot blootgelegd. De overtoom lag zuidelijker dan men aannam, daar waar tot voor kort de Afrikaweg liep. Wel is de aanzet van de overtoom getraceerd. Ook werden er 17e en 18e-eeuwse gebruiksvoorwerpen opgegraven, zoals een leren schoen en messchede, pijpekoppen, glaswerk, en borden. Tevens werden er opmerkelijk veel tinnen voorwerpen gevonden. Een nader onderzoek van al dit materiaal moet nog plaatsvinden.

Ondanks een ongemak die de "moderne tijd" met zich meebrengt, zoals het haperen van de diaprojector, was de avond beslist geslaagd te noemen en voor herhaling vatbaar.

Joke Huisman

==+==+==+==

W E R K G R O E P G E N E A L O G I E

FAMILIEDRUKWERK

Dankbaar en blij zijn wij met de geboorte van onze zoon en mijn broertje

Jelle Bastiaan

28 december 1992

Arnoud, Jeanette en Matthijs van Maanen

Stekelbeersloot 19
2724 AR Zoetermeer
Tel.: 079 - 426744

Jeanette en Jelle rusten van 13.00 tot 16.00 uur en na 22.00 uur.
Bel even wanneer je langs wilt komen.

Dit geboortekaartje is één van de leden van de werkgroep toegezonden. Daar dit soort drukwerk voor ons erg belangrijk is, doen wij hierbij een oproep om dit soort familie-drukwerk te bewaren en/of de Genealogische Werkgroep te schenken. Natuurlijk gaat het hierbij niet alleen om geboortekaartjes, maar ook om ondertrouw-, trouw-

kaarten, overlijdensberichten en bidprentjes, kortom familiedrukwerk in de breedste zin van het woord.

Gegevens die voor ons (Zoetermeer en Zegwaard) niet van belang zijn, worden door ons niet "weggegooid" maar uitge-

wisseld met onze zusterverenigingen. U kunt uw drukwerk inleveren of opsturen naar de GWZ, Historisch Genootschap "Oud Soetermeer", Dorpsstraat 7, 2412 AB Zoetermeer of naar GWZ p/a M.E. Vijverberg-Kalkema, Stekelbaarssloot 35, 2724 AR Zoetermeer.

TOEVALLIG

Een leuke ervaring naar aanleiding van de genealogische middag in Honselersdijk.

De GWZ had van de Studiegroep Genealogie Westland een uitnodiging gekregen om aan een genealogische middag West- en Oostland op 26 september j.l. deel te nemen en daar in een stand hun gegevens te laten inzien.

Heel veel mensen die genealogie als hobby hebben komen naar deze dagen om te kijken of er wat bij hun familie aansluit. Zo ook een mevrouw van de Studiegroep Genealogie Westland, zij vond er gegevens over haar familie, maar daar ze op dat moment geen mogelijkheid had om de gegevens over te nemen, nam zij zich voor dit op een later ogenblik te doen. Toeval wilde, dat ik haar op een genealogische computerdag in Delft trof, en daar vroeg zij mij of het mogelijk was een brief te schrijven waarin zij mij vraagt om gegevens over families waarmee zij bezig is.

Een paar weken later ontving ik de brief. Met deze brief ben ik naar Marjolijne gegaan en hebben we deze gegevens opgezocht. Het was nogal veel en daarom heeft zij deze mevrouw gevraagd of deze een computer tot haar beschikking had want dan konden de gegevens per diskette naar haar toegestuurd worden. Nu is dat het geval en deze mevrouw heeft naar Marjolijne een diskette opgestuurd, die met de gegevens terug is gestuurd.

Nu is er bij ons nog een mevrouw bekend, die toevallig dezelfde families onderzoekt. Haar adres heeft zij gelijktijdig doorgegeven. Marjolijne wilde de tweede mevrouw in kennis stellen dat zij haar adres had doorgegeven, maar ze belde zelf al, en vertelde dat ze net telefoon gehad van de mevrouw die ons om gegevens had gevraagd. Wat is nu het geval? Deze twee dames doen samen een cursus paleografie, en hadden net een half uur geleden samen het huiswerk zitten maken voor die cursus, toen de post kwam met de gegevens waaruit blijkt dat ze dezelfde families aan het uitzoeken zijn. Toeval ??

Phia van Mil - Le Rütte

VERZAMELINGEN

De GWZ vraagt verzamelaars van familiedrukwerk zich te melden bij deze werkgroep. Wij willen graag deze verzamelingen verwerken om zodoende aanvulling op onze gegevens te verkrijgen. De verzamelingen hoeven NOOIT afgestaan te worden, doch alleen tijdelijk in bruikleen gegeven te worden, zodat de gegevens die voor ons van belang zijn verwerkt kunnen worden.
Opgave kunt U doen bij Phia van Mil, tel 079-410890.

VRAAG EN ANTWOORD

Met ingang van dit nummer verschijnt deze rubriek in de nummers van "t Seghen Waert". Vragen en antwoorden kunt u zenden aan de Genealogische Werkgroep Zoetermeer, Dorpsstraat 7, 2712 AB Zoetermeer, onder vermelding van Vraag en Antwoord.

93/1 POTUYT

Zijtje Ariens Potuyt huwt 22-5-1774 te Zoetermeer met Pieter Groenewegen ged. Zoetermeer 17-1-1751 en zoon van Dirk Groenewegen en Cornelia Janse Overgauw. Gevraagd nadere gegevens over Zijtje en haar familie.

93/2 GOEDHART-van BERKEL

Boudewijn Goedhart, arbeider, huwt Aaltje van Berkel, begr. Zegwaart 29-3-1749 (f 6,-). Boudewijn was eigenaar van woning no 186 te Rokkeveen, als eigenaar geschatte huurwaarde f 6,-; bewoonster was in 1742 Claasje van Raffa, wolspinstster (Kohier Zegwaart, Oud Archief Zegwaart inv.nr 4550). Gevraagd nadere gegevens over dit echtpaar, hun voor- en nageslacht.

93/3 van RUITENBURG-den HOLLANDER

Aalbert van Ruitenburger, geb. Moerkapelle 12-11-1899, overl. Leiden (ziekenhuis) 14-1-1974 huwt Cornelia den Hollander, geb. Cappelle a/d IJssel 15-6-1901, overl. Zoetermeer 14-10-1988. Uit dit huwelijk 5 kinderen. Daar de gegevens van Moerkapelle in het ARA te Den Haag niet aanwezig zijn, de vraag of er iemand onder onze leden soms gegevens weet over het voorgeslacht van dit echtpaar, zodat daarna gericht verder onderzoek gedaan kan worden.

=+==+==+==

TORTUUR IN VROEGER TIJDEN

De volgende tekst is een verkorte weergave van een scriptie, die P. van Domburg schreef voor het vak 'Geschiedenis van het strafrecht', dat wordt gedoceerd aan de Rijks Universiteit Leiden.

1. Wat is tortuur

Tortuur kunnen we omschrijven als het toebrengen van pijn bij getuigen of bij van strafbare feiten verdachte personen om een bekentenis te verkrijgen. Dit laatste aspect, het verkrijgen van een bekentenis, komt in de volgende paragraaf aan de orde.

We zouden in plaats van tortuur de term 'pijnbank' kunnen gebruiken. Pijnbank is tegenwoordig immers een van de betekenissen van tortuur. In vroeger tijden werd deze term in verschillende betekenissen gebruikt. Soms werd er een meubelstuk bedoeld, dan weer een verzameling van alle soorten van pijnigen, licht en zwaar, bij sommige ook de Pley genoemd, "een Instrument tenderende zoo als door zommige Criminalisten gesustineert wordt, om Delinquenten door Pyn, en tormenten tot Confessie te brengen, en de waarheid van gepleegde Misdaden uit den mond der Misdadigers te ontdekken;...".

Vanwege dit verschillende gebruik wordt in dit artikel voornamelijk de term 'tortuur' gehanteerd en wordt 'pijnbank' alleen gebruikt als er een meubelstuk wordt bedoeld.

2. Welke vormen van tortuur kende men?

a. Kleine tortuur

Tortuur kende men in verschillende vormen en gradaties. De lichtste pijnigingsmethode was geseling. Hierbij diende de binnen-scherprechter, degene die samen met de beul belast was met de tenuitvoerlegging van tortuur en van lijfstraffen, de verdachte in de verhoorkamer slagen met een geselroede toe. Deze "geseling om de waarheid te doen zeggen" werd stopgezet als Schepenen van mening waren dat deze lang genoeg had geduurd.

b. Grote tortuur

Tot de zwaardere pijnigingsmethoden behoorde het toepassen van de duimschroeven, van de scheenschroeven, van de pijnbank en van de palei, ook wel plei genoemd. De duim- en scheenschroeven waren instrumenten, een soort klemmen, die aan de duimen respectievelijk de onderbenen van het object van onderzoek werden gekneld.

De pijn ontstond door het aandraaien van de moeren, soms 'enigermate', soms 'ten volle'.

De pijnbank was een soort schuinstaande ladder waarop de personen werden vastgebonden. In de bank zaten twee openingen, bestemd voor de voeten, zodat de bovenkant van de voeten tegen de onderkant van de bank drukte. Onderaan de pijnbank bevond zich een katrol, die het mogelijk maakte de touwen waarmee de persoon vastgebonden was, zodanig op te winden dat deze persoon werd uitgerekt. Andere vormen van de pijnbank zijn ook bekend.

De palei was een werktuig, bestaande uit een katrol met touw en zwengel, dat het object van onderzoek omhoog kon hijsen. Het touw werd gebonden om de polsen, die zich op de rug bevonden. Om het geheel nog pijnlijker te maken, konden aan de voeten gewichten worden gehangen. De persoon kon in deze positie ook worden gezeseld.

De genoemde vormen van tortuur konden in verschillende mate van pijniging worden toegepast, zoals beschreven door Simon van Leeuwen in zijn *Proces Crimineel* (deel 3, par.19-23):

1. de dreiging (territie) met de palei;
2. als de beschuldigde een weinig word uitgerekt en opgehaald, en een weinig tijd zoo word gehouden;
3. zo wanneer de Rechter den beschuldigden wat langer uitgerekt, opgehaald, laat hangen zonder breeder pijn aan te doen;
4. wanneer de beschuldigde een half uur of langer uitgerekt blijft, en tuschen beiden eens of tweemaal word gegeesseld;
5. als de beschuldigde opgehaald en uitgerekt, de zaak hardnekkig en in weerwil van volkomen bewijzen ontkend, en de Rechter buiten het geesselen gewigt aan de voeten doet hangen, scheenschroeven aan de beenen of andere verdere instrumenten, tot het pijnigen gebruikelijk, doet in 't werk stellen.

3. Waarom werd tortuur toegepast?

De eerste reden was het verkrijgen van een bekentenis. Deze bekentenis was voor de delicten die in het extraordinaire, criminele strafproces werden berecht, noodzakelijk om tot een ter dood veroordeling te komen. Dit beginsel heeft men echter sedert het eind van de zestiende eeuw steeds meer laten varen. Aan het eind van de achttiende eeuw werd in geheel Holland ter dood veroordeeld zonder dat een bekentenis noodzakelijk was.

Een tweede reden om een bekentenis te willen, was om de weg van hoger beroep af te snijden. Men huldigde in het algemeen de opvatting dat, wanneer een verdachte een bekentenis had afgelegd, hoger beroep niet zinvol meer was. En omdat de stedelijke rechtbanken zich aan het toezicht van een hogere rechter wilden onttrekken, stelden zij veel prijs op een confessie. Bovendien was het instellen van hoger beroep een vrij kostbare zaak.

Deze tweede reden om een bekentenis te willen, maakt het begrijpelijk waarom tortuur ook werd toegepast bij delicten waar niet de doodstraf op stond. Men mag ook aannemen, dat zij, die vonnis wezen, tot eigen geruststelling bekentenis verlangden. Omdat een bekentenis vrijwillig moest zijn afgelegd, werd een verdachte of getuige -nadat hij of zij tortuur had ondergaan- nogmaals gehoord. Ditmaal buiten pijn en banden.

4. Wanneer kon tortuur worden toegepast?

Tortuur, inclusief de dreiging daarmee, kon slechts met inachtneming van bepaalde regels worden toegepast. Voor wat de voorschriften uit de zestiende eeuw betreft, kunnen wij putten uit het werk van Philippus Wielant, genaamd: *Practijcke Criminele* van omstreeks 1516. Wielant, eerste president van de Raad van Vlaanderen, later raadsheer in de Grote Raad te Mechelen, geeft voor de toepassing van tortuur de volgende regels:

(a) De pijnbank mag slechts worden gebruikt na verhoor van de beschuldigde. (b) Vast moet staan dat de misdaad, waarvan beschuldigd wordt, inderdaad gepleegd is. (c) Gebruik van de pijnbank is niet geoorloofd als de schuldige bekent, tenzij hij bekent en zijn medeplichtige niet wil noemen.

(d) De pijnbank mag slechts worden aangewend krachtens vonnis. (e) Er moeten genoegzame aanwijzingen en vermoedens zijn, al is het in Vlaanderen gebruikelijk de pijnbank toe te passen op slecht bekend staande lieden alleen wegens hun slechte naam. De term 'genoegzaam' werkt Wielant verder uit in hoofdstuk 35. (f) Een beschuldigde, die eens ten volle gepijnigd is geweest en niet bekend heeft, mag niet opnieuw worden gepijnigd in dezelfde zaak, tenzij er nieuwe aanwijzingen zijn. (g) Wie eerst heeft bekend in de pijn, daarna ontkend, mag herpijnigd worden. Maar bekent hij dan nog niet, dan mag hij niet een derde maal worden gepijnigd. (h)

De volgende personen zijn van de pijnbank vrijgesteld: degenen "die de rechten daeraff exemteren, te weetene docteurs, ridders, ende alle andere die in groote digniteit zijn: officiers van princen, gouverneurs van steden ende dijergelijke geduerende de tijt van huerlieder officien", kinderen beneden de 14 jaar "die men noch slaet met roeden", versufte lieden "die de memorie cranck hebben" en zwangere vrouwen totdat zij verlost zijn. Deze vrijstelling geldt niet voor gevallen van majesteitsschennis, verraad en dergelijke. Het is overigens niet duidelijk, of de gegeven regels alleen voor de pijnbank golden of ook voor andere vormen van tortuur.

Voor wat betreft de zeventiende en achttiende eeuw geeft P. van Heijnsbergen in *De Pijnbank in de Nederlanden* (Groningen, 1925) ook een aantal voorschriften om te mogen pijn-

gen, die echter niet wezenlijk afwijken van de zestiende eeuwse.

5. Waar werd tortuur toegepast?

Dat gebeurde niet alleen in het huidige België en Nederland, maar ook in Duitsland, Frankrijk, Italië, Oostenrijk, Portugal, Schotland, Spanje en Zweden. Engeland heeft de tortuur niet gekend.

In Holland werd vaker op confessie geprocedeerd dan elders. In bijvoorbeeld Friesland en Zeeland was de praktijk veel zachter en kwam onnodig gebruik van de pijnbank niet of nauwelijks voor. In deze gebieden werd veelvuldig gebruik gemaakt van het ordinaire strafproces, hetgeen op het civiele strafproces leek.

6. In welke tijd werd tortuur toegepast?

De oudste mij bekende toepassing van tortuur betrof de stad Gent, in 1297. Verder geeft P.C.Molhuysen in zijn *Aanteekeningen uit de geschiedenis van het strafrecht* op, dat in 1408 tortuur in gebruik was te Harderwijk, Elburg, Arnhem, Roermond en Bommel. Volgens M.Balen, *Beschrijvinge der stad Dordrecht, 1677*, en S.de Wind, *Bijzonderheden uit de geschiedenis van het strafrecht, Middelburg, 1827* werd tortuur in 1417 reeds toegepast bij de Hoge Vierschaar van Zuid-Holland, respectievelijk in 1475 in Middelburg. Tortuur is tot 1811 in gebruik geweest. Over de toepassing in de stad Amsterdam is een nauwkeurig onderzoek gedaan door S.Faber: *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811*. Ook blijkt uit dit onderzoek, dat de grote tortuur in de tweede helft van de achttiende eeuw minder vaak werd toegepast.

In België werd de tortuur al in 1787 afgeschaft. In Gelderland werd op 9 september 1795 de tortuur afgeschaft bij besluit van het Provinciaal collegie van Politie, Financie en Algemeen Welzijn in Gelderland in naam van "de Provisioneele Vertegenwoordigers van het vrije Volk van Gelderland". Tenslotte werd door de Staatsregeling voor het Bataafse volk, in werking getreden op 1 mei 1798, bepaald: "De pijnbank wordt afgeschaft door de gantsche Republiek". Maar ... met de afschaffing van de tortuur verdween een pilaar uit het juridisch bouwsel. De ontstane leemte zou opgevuld moeten worden. Op 6 oktober 1798 kwam een voorlopig reglement tot stand, dat alleen voor Holland gold. Uit het eerste deel hiervan bleek, dat de tortuur afgeschaft bleef, maar krachtens het tweede deel was het mogelijk een verdachte, die weigerde op vragen van de rechter te antwoorden, met 'gepaste middelen' hiertoe te dwingen. Van een echte breuk met het verleden was pas sprake toen hier op 1 maart 1811 -als gevolg van de inlijving bij Frankrijk-

de Franse wetgeving van kracht werd. Een verdachte mocht alleen door overtuiging met redelijke argumenten tot een bekentenis worden gebracht.

Tortuur en inwoners van Zoetermeer

Ongetwijfeld zijn er in het verleden inwoners van Zoetermeer of Zegwaard geconfronteerd geweest met de tortuur om een bekentenis te krijgen of om de weg van hoger beroep af te snijden. Helaas zijn hier niet direct voorbeelden van bekend. Wel zijn er voorbeelden voorhanden van mensen die bij wijze van straf gezeseld werden. Zie o.a. het artikel van Erik Zevenhuizen in "'t Seghen Waert" van februari 1990, waarin wordt beschreven waarom tegen Pieter Dirck Gerritsz. geseling op het plein voor het Gravesteen in Leiden werd geëist.

Indien er in de toekomst voorbeelden van tortuur met het eerder genoemde doel worden gevonden, zal hieraan een artikeltje in dit blad worden gewijd.

Patrick van Domburg

==+==+==+==

KOPIJ voor het april-nummer is dagelijks welkom bij mevr.C.J.Moerman-van Voorst, Irenelaan 15, 2712 CC ZOETERMEER.

Uiterste inleverdatum: zaterdag 13 maart a.s.

==+==+==+==

KOOT

oud papier lompen
en metalen
afzet containers
beschikbaar

vlamingstraat 30
2713 RS zoetermeer

TEL. 079-164196

HET AVONTUUR BEGINT BIJ DE DUMP

- CAMPINGSPOORT
- SCHIETSPOORT
- WERKKLEDING
- CAMPINGGAS
- OVERLEVINGSSETS
- MESSEN
- LEGERKLEDING
- VRYETYDSKLEDING

de dump
van hervijnen
dorpsstraat 66 zoetermeer

079-
163551